

Duurzame cultuur vraagt om dienstbare kunst

Kees Vuyk Het kabinet-Rutte wil de groeiende kloof tussen kunst en samenleving dichten. Het wil de kunsten langs financiële weg dwingen meer verbindingen aan te gaan met andere partners dan de overheid. Maar wat betekent dit voor de artistieke autonomie van de sector?

Elders heb ik al eens laten weten dat ik de premisse van het beleid dat het kabinet-Rutte voorstaat, in grote lijnen deel. (Vuyk 2009) Maar dan wel met de kanttekening dat het gebrek aan uitwisseling en verbinding niet slechts het probleem is van de kunsten: het is een algemeen probleem van de moderne samenleving dat niet opgelost wordt door het eenzijdig bij de kunst op te merken. Daarom is het van belang dieper in te gaan op de vraag hoe de kunsten hun draagvlak kunnen verbreden.

De vraagstelling raakt aan een heikel punt, namelijk dat van de artistieke autonomie. Kunnen we van de kunsten wel vragen om allianties aan te gaan met andere sectoren in de samenleving en maatschappelijk dienstbaar te zijn? Is hun waarde juist niet dat zij onafhankelijk opereren ten opzichte van de wensen en noden van de samenleving, dat zij het individu uittillen boven de beslemmeringen van alledag? Ik bestrijd het laatste niet (hoewel ik betwijfel of het voor alle

kunstproductie geldt), maar ik stel ernaast dat je ook dat kunt zien als een functie van kunst, een dienst die kunst bewijst aan individu en samenleving. Het doel is daarmee niet om kunstenaars voor te schrijven wat zij maken moeten. Het gaat om de vraag wat maakt dat mensen, individueel of collectief, waarde hechten aan kunst. Die waardeverlening komt altijd achteraf. Het is lastig te voorspellen of een bepaald werk waarde heeft of niet. Maar als we met een historische blik kijken naar de kunstwereld als geheel, dan is het zeker mogelijk om zicht te krijgen op de maatschappelijke functies van de kunsten en vast te stellen dat zij diensten leveren aan individu en samenleving.

Drie functies

Traditioneel hebben de kunsten in grote lijnen drie functies, namelijk de productie, de overdracht en de vernieuwing van cultuur. Cultuur is hier breed opgevat: het hele weefsel van ideeën en praktijken waarmee mensen

hun bestaan aankleden. De kunsten hebben een plek binnen – en verhouden zich tot – dat brede geheel. De eerste functie, productie, is daarbij niet de belangrijkste. De productie van cultuur vindt op vele plekken plaats, zeker niet uitsluitend in de kunsten. Deze gebeurt in wetenschap en religie, maar ook op alledaagse plekken, in de keuken en in de tuin, op de werkplek en in het café, overal waar mensen ideeën uitwisselen en iets tot stand proberen te brengen, kan cultuur ontstaan. Belangrijk is dat wat ontstaat beklijft, niet een vluchtige gedachte blijft of een eenmalige vondst, maar dat het aanslaat, deel gaat uitmaken van het vaste repertoire van ideeën en praktijken van een individu en van dat individu overgaat op andere individuen, deel wordt van een gemeenschap. Voor dat laatste is overdracht nodig. Overdracht is essentieel voor cultuur. Ook dieren kunnen dingen leren: vaardigheden, trucjes, kunstjes, maar zij slagen er – op enkele uitzonderingen na – niet in deze praktijken over te dragen.

Juist bij de overdracht van cultuur komen de kunsten in het zicht. Ook hier geldt dat de kunsten niet de enige praktijken zijn waarbinnen culturele verworvenheden worden overgedragen; het gebeurt hoofdzakelijk in de opvoeding en in het onderwijs, maar lang niet alles kan met discursieve middelen worden doorgegeven. Het helpt om artistieke middelen in te zetten. Beelden, verhalen, liederen, ensceneringen maken dikwijls meer duidelijk dan een betoog, vooral als het gaat om de overdracht van minder grijpbare zaken als ideeën over recht en onrecht, individu en gemeenschap, de zin van het bestaan of praktijken als de omgang met emoties, met ziekte en dood, kiezen tussen goed en kwaad. Ook opvoeders en onderwijzers grijpen daarom regelmatig naar artistieke middelen.

Kunstenaars zijn degenen die zich in het gebruik van deze middelen specialiseren. Hun expertise helpt een gemeenschap het

culturele erfgoed te bewaren en door te geven aan nieuwe generaties. En passant ontstaan kunstwerken die algemeen gewaardeerd en herkend worden als exemplarisch voor een cultuur. Die werken worden zelf deel van het culturele erfgoed en genereren praktijken die zich toeleggen op het behouden en doorgeven van deze exemplarische werken. Veel van wat wij in onze samenleving verstaan onder Kunst met een grote K bestaat uit de praktijk van het behoud van deze bijzondere werken.

Ten slotte is er de functie van de innovatie. Cultuur moet in beweging blijven. Samenlevingen worden voortdurend geconfronteerd met nieuwe uitdagingen. Daarop moeten antwoorden gegeven worden. Vaak liggen die antwoorden in het culturele erfgoed, maar niet altijd. Daarom moet dit erfgoed steeds vernieuwd en aangepast worden, evenals de middelen waarmee het wordt doorgegeven. Ook hierbij spelen de kunsten weer een voorname rol. Kunstenaars brengen variatie aan in het erfgoed, waardoor nieuwe betekenissen ontstaan. Zij mengen het erfgoed van verschillende subculturen binnen een gemeenschap, importeren culturele verworvenheden uit andere wereldstreken. Zo houden zij de cultuur levendig.

Kunst in de marge

In het verlengde van de functies die de kunsten in het algemeen in een samenleving vervullen, is het van belang in te zoomen op onze eigen samenleving. Om uit te komen bij de kwestie waartoe de kunsten kunnen dienen in deze tijd.

Er is in de laatste eeuw iets gebeurd dat de positie van de kunsten heeft aangetast. Het is de opkomst van de (massa)media: eerst de film, toen de radio, de grammofoon, de televisie, de digitale media. Deze media hebben het cultuurlandschap beslissend veranderd. De emanciperende burger die in de 19de eeuw kennis wilde nemen van het culturele erfgoed van de eigen samenleving of van de cultuur van andere volkeren, moest boeken lezen,

lezingen bijwonen, naar een museum, het theater of de concertzaal gaan. In die praktijken werd cultuur overgedragen en vernieuwd. Schilderijen en beelden, toneelvoorstellingen, concerten, romans en gedichten informeerden de bevolking over de gangbare culturele ideeën en praktijken evenals over de variaties daarop die in de samenleving ter discussie stonden.

Toen in de 20ste eeuw de massamedia ingang vonden, hebben deze met name de overdrachtsfunctie van de kunsten overgenomen. Door hun enorme bereik konden zij die functie ook veel beter vervullen dan de traditionele kunsten dat deden. Wie vandaag de dag wil weten hoe uitdrukking te geven aan gevoelens van verliefdheid, om te gaan met jaloezie en haat, hoe andere mensen reageren op ziekte en dood, op geluk en tegenspoed, wat zich afspeelt in andere gezinnen, in andere lagen van de bevolking of in de kamers van de macht, hoe andere volken leven, wat zij doen, denken, geloven – en wie is daar niet steeds benieuwd naar? – die luistert naar populaire liedjes, kijkt naar de televisie, bladert door magazines of gaat op reis. Hij heeft de kunsten daar niet (meer) voor nodig.

In de massamedia heeft zich een nieuw soort cultuur ontwikkeld, de populaire

cultuur, die constant inspeelt op de menselijke behoefte aan alledaagse culturele informatie. In reactie daarop hebben de kunsten zich in de 20ste eeuw steeds meer toegelegd op de functie vernieuwing, vooral de vernieuwing van de artistieke vormen. Beeldende kunst, poëzie, muziek, theater en dans, allemaal zijn ze zich gaan buigen over zichzelf, gaan experimenteren met de middelen waarmee ze werken: technieken, materiaal en idioom, en ze hebben de mogelijk-

De kunsten zijn een soort *research and development*-afdeling van de massamedia

heden daarvan aan alle kanten verkend en opgerekt. Die functie is niet onbelangrijk – de kunsten zijn nu een soort *research and development*-afdeling van de massamedia – maar wel beperkt: zij zullen nooit grote groepen mensen enthousiast maken. Geleidelijk aan zijn de kunsten zo een nicheverschijnsel geworden, dat overheids-subsidies nodig heeft om te kunnen bestaan.

Nieuw publiek

Deze geschiedenis verklaart hoe de kunsten aan het begin van de 21ste eeuw in de marge zijn terechtgekomen. Maar hij levert ook aanwijzingen op hoe de kunsten in onze tijd weer aan nieuw belang kunnen winnen.

Het voornaamste is dat de kunsten de fixatie op vernieuwing loslaten. De kunsten zijn er niet alleen voor *research and development*. Er is geen reden waarom ze niet nog altijd de alledaagse overdracht van de culturele traditie tot hun taak zouden rekenen. De populaire cultuur doet dat

immers verre van volledig, vooral omdat het daar altijd om financieel gewin draait.

Het subsidiesysteem heeft hier een verkeerde invloed gehad. Doordat het artistieke kwaliteit als belangrijkste criterium hanteerde, dwong het kunstenaars en kunstinstellingen steeds met iets nieuws te komen, nieuwe vormen, nieuwe interpretaties of nog fabuleuzer technische prestaties. Er is noodzakelijkerwijs maar een klein publiek dat deze vernieuwingen op waarde kan schatten. Daar tegenover staat een groot publiek dat kennis wil maken met wat de schatkamer van de culturele traditie te bieden heeft. Om dat laatste publiek te bereiken, zouden kunstinstellingen veel meer allianties aan kunnen gaan met verwante sectoren in de samenleving. Zoals veel meer (dan reeds gebeurt) samenwerken met amateurs. Laten orkesten en theater- en dansgezelschappen zelf de scholing van (gevorderde) amateurs ter hand nemen, net zoals in de sport gebeurt. Veel orkestmusici schnabbelen bij als docent op conservatoria, muziekscholen en in privépraktijken. Orkesten zouden die activiteiten in eigen hand kunnen nemen (zeker als de musici een fulltime contract hebben). Concerten kunnen dan bestaan uit een mix van presentaties van amateurensembles en van het grote

werk door de professionals die hen begeleiden. Dat zal een veel diverser samengesteld publiek tot gevolg hebben dan nu het geval is.

Ook de samenwerking met de media kan het draagvlak in de samenleving verbreden. Zo kunnen theatergezelschappen veel meer dan alleen culturele hoogstandjes leveren in de schouwburg. Acteurs en actrices spelen al mee in populaire films en televisieseries, met als gevolg dat er publiek naar de schouwburg komt dat zijn favoriete spelers eens 'in

Het gaat er nu allereerst om dat we behouden wat we waardevol vinden

het echt' wil zien. Als de gezelschappen hier zelf initiatief in gaan nemen, dan kan het rendement hiervan nog groter worden. Enige jaren geleden heeft Mug met de Gouden Tand de serie *Hertenkamp* op televisie gebracht. Het heeft het gezelschap een nieuw publiek bezorgd en bovendien een verrassend programma opgeleverd. Breng de klassieken in aangepaste vorm op tv, en werk ernaar toe dat een deel van het publiek nieuwsgierig wordt om die stukken en de spelers eens 'echt' in het theater te zien. Of haak expliciet aan bij het thema van die klassieken, zoals Theo van Gogh deed in de dertiendelige serie *Najib en Julia*.

Wie zijn publiek wil verbreden en vernieuwen, kan niet volstaan met verbetering van de marketing. Daarmee bereik je vooral het bestaande publiek intensiever. Een nieuw publiek moet opgezocht worden. Allereerst inhoudelijk. Het leven van de meeste mensen speelt zich af in kantoorcomplexen, onderwijs- en zorginstellingen, winkelcentra. Daarvan

Kees Vuyk

is filosoof en universitair hoofd-
docent aan de masteropleiding
Kunstbeleid en -Management
van de Universiteit Utrecht

is in de kunst nauwelijks iets terug te vinden. Is het vreemd dat het grote publiek zich niet herkent in de kunst? De kunsten zouden hun publiek meer tegemoet kunnen komen, ook fysiek. Geef vaker concerten in stationshallen en winkelcentra, kom met lunchvoorstellingen in kantoorcolossen. De cynicus zal zeggen: dat is allemaal al gedaan, met te weinig succes. Dat is echter geen reden om het, juist in deze tijd, opnieuw te proberen.

Culturele noodzaak

Deze voorstellen om het draagvlak te verbreden zijn niet alleen ingegeven door de zorg om de kunsten met minder subsidie te laten overleven. Een groter draagvlak voor kunst kan ook ten goede komen aan de samenleving zelf. Ik zie een culturele noodzaak om de overdrachtsfunctie van de kunsten opnieuw centraal te stellen. Ook die noodzaak heeft met een fixatie op vernieuwing te maken.

Vernieuwing is immers allang geen zaak meer van de culturele voorhoede. Innovatie is een culturele dwang geworden. In onze door en door commerciële samenleving gaat het immers steeds over 'nieuw': nieuwe kleren, nieuwe technisch snufjes, nieuwe vakantieoordelen, nieuwe meningen, nieuwe politieke voorkeuren, nieuwe organisatievormen, nieuwe muziekstijlen enzovoort. De hele samenleving draait om vernieuwing.

De innovatiefunctie van de kunst is ingepast in de geest van het kapitalisme die Marx in zijn *Communistisch Manifest* van 1848 al treffend samenvatte in het motto '*Alles ständische und stehende verdämpft*'. Misschien is de moderne kunst wel een van de drijvende krachten geweest achter de ontwikkeling van dit kapitalisme. Het nieuwste discours over de kunst ziet haar in elk geval als de motor van een creatieve economie.

Veel te weinig aandacht is er voor de samenhang tussen die continue vernieuwingsdrang en het groeiende ongenoegen in de samen-

leving. Gaat er niet ook veel kapot wanneer het oude steeds wordt ingewisseld voor het nieuwe?

Cultuur is dat wat beklijft, schreef ik hierboven. Nu er steeds minder beklijft, lijken steeds meer mensen cultureel dakloos te worden. Zij missen geborgenheid, richting en doel, een gevoel voor waarde. Het maakt hen bang.

In die situatie kan aandacht schenken aan de culturele traditie een tegenwicht bieden. Wie zouden dat beter kunnen dan de kunsten, die aloude systemen voor de overdracht van wat van waarde wordt geacht? Maar dan moeten de kunsten wel hun zelfbeeld van voorhoede aanpassen. Innovatie is niet meer de grootste zorg waarmee onze samenleving worstelt. Het gaat er nu allereerst om dat we behouden wat we waardevol vinden. Niet alleen de natuur vraagt om duurzaamheid, de cultuur overleeft ook slechts door recycling.

Dit is geen pleidooi voor traditionalisme of een benauwd nationalisme. Wat van waarde is zal altijd aangepast moeten worden aan de vragen van het heden. Een duurzame cultuur heeft echter traditie nodig. Dienstbare kunsten moeten haar kneden en vormen tot wat vandaag aanspreekt.

Literatuur

Vuyk, K. (2009) 'Kunst in een postautonome samenleving'. In: *Boekman*, jrg. 21, nr. 81, 99-104.